

ma, a date su i osnovne informacije o nemačkim snagama u Srbiji u ovom periodu. Značajan deo knjige posvećen je učešću snaga Srpske vlade u završnim događajima rata u Jugoslaviji, kao i činjenici da je deo ovih snaga bio predat novim komunističkim vlastima, koje su ih potom likvidirale u Sloveniji. Ovo ima poseban značaj u svetlu aktuelnog rada komisije Vlade Republike Srbije u utvrđivanju broja i lokacije streljanih lica od strane novih vlasti tokom 1944–1945. godine.

Delovi ove monografije svedoče o posebnoj ulozi ovih snaga u okupiranoj Srbiji 1941–1944. godine. Naime, autor je pisao ne samo o vojnom aspektu (borbama sa ustanicima, odnosno pokretom otpora), već i o organizaciji, naružanju, problemima mobilizacije, odnosu prema neprijatelju i pojedinim specijalnim operacijama preko granice tadašnje Srbije. Posebnu pažnju privlače delovi monografije koji govore o odnosu nemačkih okupatora prema ovim snagama, jer omogućavaju nova i kompleksna tumačenja kolaboracije u Srbiji.

Ono što privlači pažnju i što ovu knjigu odvaja od drugih jeste dinamičnost toka kojim autor obrađuje i politički i vojni aspekt ovog pitanja. Inzoseći rezultate novih istraživanja Dimitrijević daje prikaz nastanka Srpske državne straže, Srpskog dobrovoljačkog korpusa kao i nastanka i ukidanje legalizovanih četnika ili četnika Koste Pećanca. Što je najbitnije, autor smešta ove snage u realan okvir, ali i poredi ih sa sličnim u drugim delovima Evrope i daje njihove srazmere u širem evropskom kontekstu.

Moguće je da su sa stanovišta sadašnjih historiografskih pitanja najinteresantnija poglavlja u kojima se opisuju sudbina ovih snaga posle završetka rata. Deo ovih snaga zarobili su partizani i potom ih likvidirali bez sudskih procesa. Tako je najveći deo zarobljenika Nedićevo Dobrovoljačkog korpusa bio likvidiran u Kočevskom rogu maja – juna 1945. Ovo pitanje otvara mnoge dileme i iskušenja, prepoznatljive i danas u srpskoj istoriji.

Pažnju čitalaca će bez sumnje privući do sada neobjavljiv ilustrativni materijal sabran iz Vojnog muzeja, Arhiva Jugoslavije kao i mnogobrojnih lokalnih muzeja u Srbiji. Istražujući u ovim institucijama autor je sakupio veći broj javnosti potpuno nepoznatih fotografija, koje na ubedljiv i uzbudljiv način svedoče o Srbiji pod okupacijom i o kolaboracionističkim snagama Srpske vlade 1941–1944. godine. To je značajan doprinos sagledavanju građanskog

rata u Srbiji 1941–1944. godine, a na ovaj način autor je korespondirao ali i značajno odmakao dalje u odnosu na mnoge publicističke radove objavljene ranije u srpskoj emigraciji.

Posle niza memoarskih knjiga ili publicističkih radova koje su u srpskoj emigraciji govorili o ovom pitanju, ovo je prva sveobuhvatna monografija i analiza srpske vojske u Nedićevoj Srbiji iz pera srpskog istoriografa izvedena korišćenjem i originalne građe i emigrantske literature. U tome je, možda, najznačajniji aspekt ove knjige, koja time pomera istorijsko saznanje i to na heuristički zasnovan način.

Dr Bojan Dimitrijević je ovim delom otvorio mogućnost novog sagledavanja toka događaja u okupiranoj Srbiji 1941–1944. godine. Na precizan način, autor se odredio o sledećim pitanjima: nivo kolaboracije, uloga snaga Vlade generala Nedića u borbi protiv ustaničkih organizacija i pokreta otpora, njihova konačna sudbina maja 1945. godine. Time je doprineo dubljem sagledavanju i poznavanju ovog perioda srpske i jugoslovenske istorije.

Kosta Nikolić

Perica Hadži-Jovančić, *EUROPEIZACIJA SRPSKOG MANČESTERA 1918–1941*, Udruženje za društvenu istoriju, Beograd 2010, str. 222

Vekovno istraživanje tema aktuelnih iz ugla politike, nacije, diplomatije i vojske, u dobroj meri prikazanih kroz prizmu istaknutih ličnosti, bacilo je u zapećak teme istorije koje nisu klasične i očekivane i koje se tiču „malog“ čoveka. Osvrt na radove iz oblasti društvene istorije pokazuje da oni takode imaju obrise „elitizma“. Najčešće teme odnose se na kulturu i obrazovanje ili crkve i religije i njihov uticaj na zbivanja na državnom nivou, dok je život prosečnog srpskog građanina van glavnih tokova zbivanja, udaljenog od prestonice ili centara dešavanja, u najvećoj meri i danas nepoznanica. Lokalna istorija u najvećem broju sredina nije dovoljno kvantitativno ili kvalitativno istražena, iako se upravo na lokalnom nivou najbolje mogu sagledati promene koje su nastale usled modernizacije ili društvenih kretanja u jednoj državi. Ovakva situacija na srpskoj historiografskoj sceni onemogućava da se kreira precizna i obuhvatna slika istorije Srbije kao države. Upravo iz tih razloga, svako delo koje potencira izučavanje lokalne istorije i svakodnevnog života na

mikroistorijskom planu, kroz sferu problema, bilo da su oni dugotrajno ili periodično prisutni, daje značajne podatke u kreiranju mozaika izgleda i stepena razvijenosti jednog društva. Pomenuto pitanje dotiče i delo Perice Hadži-Jovančića o evropeizaciji Leskovca u međuratnom periodu, varoši koja je na istoku zemlje bila u osobenom položaju, kao jedna od retkih industrijskih hridi u nepreglednom agrarnom moru.

Jedan od problema male sredine jeste nerealnost njenih žitelja u pogledu mesta i značaja koje ona ima za državu. Nerealnost se produbljuje ukoliko se prošlost sagledava sa pozicija današnjice, koja je u tranzicionoj Srbiji daleko od svetle. Posledica je sklonost da se prošlost idealizuje ili da se značaj nekog mesta u prošlosti preuveličava. Za ilustraciju toga može se uzeti tvrdnja u knjizi *Evropeizacija srpskog Mančestera 1918–1941*, da je Leskovac bio jedan od najvećih industrijskih centara u Kraljevini Jugoslaviji. Leskovac je imao određen značaj kao industrijski centar samo na prostoru Srbije van prestonice, dok je njegovo mesto u inače nerazvijenoj industrijskoj zemlji bilo skromno. Staviti ga u ravan sa Zagrebom, Beogradom, Osijekom, Sarajevom, Novim Sadom, Ljubljanom, Velikim Bečkerekom, Splitom ili Skopljem krajnje je nerealno, jer su potencijali leskovačke industrije bili izuzetno skromni u odnosu na pomenute gradove. Dodatna razlika u korektno procenjenom nivou leskovačke industrije može se videti i u nadimku koji je ovaj grad poneo zbog visoke koncentracije tekstilne industrije. Dok se Leskovac i u međuratnom periodu, a i danas, naziva „srpskim Mančesterom“, u međuratnom periodu kako van Srbije tako i u onovremenim stručnim časopisima nazivan je „srbijanskim Mančesterom“, budući da je bilo gradova sa srpskim živiljem van Srbije koji su industrijski bili neuporedivo razvijeniji od Leskovca.

Cilj istraživanja autora bio je da utvrdi nivo do kojeg su evropski uticaji prodrli i manifestovali se na društvo. Ovim tema postaje veoma interesantna budući da se bavi istraživanjem uticaja sa strane koje su studenti, poslovni ljudi, film, radio ili državni službenici donosili u varoš, i načinom na koji se savremena industrijalizacija zapadnog tipa uhvatila u koštac sa konzervativnošću male sredine. Modernizacija i evropeizacija se na primeru Srbije sučeljavaju, budući da imaju iste odlike, mada nisu sinonimi.

Kraj Prvog svetskog rata doneo je pojačane uticaje iz inostranstva koji su morali da izazovu određene promene. Kao polazna tačka za prodor modernizacije u Leskovcu odabrana je privreda. Zapažanje da je ovo mesto primer varoši ruralnog tipa sa tradicionalnim društvenim odnosima gde u privredi dominira poljoprivreda potpuno je ispravno i u mnogome daje sliku srpskih varoši u prvoj polovini 20. veka. Takav karakter naselja uticao je da mnogi vetrovi modernizacije posustanu pred samim gradom, usled loše saobraćajne infrastrukture i dominantnog procenta seoskog stanovništva.

Autor je evropeizaciju sagledao kroz tri ravni: prostor, ljudi i duh. Stvaranje jugoslovenske države drastično je promenilo pojam o prostoru. Nekada najudaljeniji Beograd i Šabac našli su se duboko unutar države, čime je razdaljina „skraćena“. Verno opisan prostor doma, grada i oko grada daje sliku balkanske palanke. To je slika skromnog života, često na rubu siromaštva, ali i početak stvaranja srednje klase, koja će sebi moći da priušti ona zadovoljstva koja je elita imala pre rata. Uzak elitni sloj građanstva sada putuje van zemlje, često posećuje sajmove, a pri povratku donosi evropski duh. Grade se višespratnice (palate), grad dobija značajne institucije (Sokolski dom, bazen), šiju se odela po evropskoj modi, ali su 1920-ih godina to ipak samo počeci, dok se zamah primećuje tek u narednoj deceniji.

Posebno pitanje jeste koliko je protok vremena uticao na promenu mentaliteta ljudi. Kraj rata značio je osetno niži stepen morala u odnosu na period pre njegovog izbijanja. Ratni događaji su poremetili tradicionalnu porodičnu hijerarhiju, znatno je povećan procenat bračnih problema, promenila se i uloga žene u društvu. Nezadovoljstvo životom ogledalo se u visokoj stopi alkoholizma, deca su ostajala u kući umesto da se upute u školu, kraće suknje kod žena izazivale su podzorenje. Sa udaljavanjem od perioda rata i privrednim poletom menjaju se odnosi u društvu, ali se povećava polaritet između dela muškaraca i žena. Na jednoj strani su organizacije žena koje traže pravo glasa, a na drugoj muškarci koji ne vole da žene rade van kuće i ističu da je njihova obaveza pre svega da budu dobre majke i domaćice. Leskovčani su bili svesni svog agrarnog porekla, a odnos prema sredini to najbolje ilustruje. Dok grade velelepne palate i uređuju sopstvena dvorišta, na samom obodu njihovog doma ostaje krajnje nezdrav i neuređen prostor. Popločavanje ulica

i regulisanje vodovoda i kanalizacije ostali su nerešeni problemi, bez obzira na finansijsku moć. Ukoliko je nešto i urađeno bilo je to na ličnu inicijativu, motivisano ličnim zadovoljstvom ili željom za profitom. Svest građanske klase bila je još u povelju i genetsko nasleđe je dominiralo, pa je lokalna administracija predstavljala samo servis bogatih ljudi koji nisu želeli prireze za svoju komunu.

Društveni život se ogledao u proslavama, balovima, osnivanju pozorišta, radu narodnog univerziteta i pevačkih društava. Osećaj, međutim, da je neophodan i duhovni napredak bio je izuzetno slab, pa su pozorišne predstave i predavanja na narodnom univerzitetu bili slabo posećeni. Od savremenih tokova najlakše su prihvaćene spoljne manifestacije: moda, navike, način korišćenja slobodnog vremena i tehnika (fotografija, film, radio, gramofon). Evropski tokovi prodirali su sporo i nedovoljno duboko, ali je primetan bunt mladih protiv starijih predstavljao najbolji dokaz prodora novina. Osetna je i razlika u društvenim odnosima između dvadesetih i tridesetih godina, ali je sveobuhvatniji preobražaj društva presekao izbijanje Drugog svetskog rata.

Izvore za svoj rad autor je crpeo iz lokalne periodike i lista *Politika*. Objašnjenje kako štampa predstavlja neposredniji istorijski izvor o životu od dokumenata može biti „tanko“ ako se sagleda iz svih uglova. Neosporno je da štampa u prvi plan iznosi aktuelnu problematiku, reakcije javnosti i beleži najzanimljivije događaje iz života, ali je korišćenje dokumenata koji potvrđuju ili opovrgavaju navode štampe ono što rad čini preciznijim, verodostojnijim i kvalitetnijim. Zato je navođenje samo periodike kao izvora u određenoj meri problematično, jer ona ne može biti svrstana u izvor prvog reda. Suvišno je pomenuti da komentari u štampi u najvećoj meri odslikavaju viđenja finansijsjera lista, političkih struja ili stranaka uticajnih u listu.

Zamka u koju mladi istraživači često upadaju jeste preteran kritizam prema ranijim radovima koji su se bavili određenom temom ili su je samo doticali. Tako autorova konstatacija da su se istorijom Leskovca često bavili „istoričari u pokušaju“ u najmanju ruku deluje nekorrektno. Činjenica je da su mnogi radovi na lokalnom, pa i državnom nivou bili dela neistoričara, ali je činjenica i da je najgore napisan rad o nekom problemu bolji od najkvalitetnijih misli koje nisu publikovane. Decenije vladavine komunističke bile su obojene „ispravnim mišlje-

njem“, koje ne samo da podleže kritici već se u najvećem broju slučajeva može odbaciti, ali je i iz tih radova moguće iskoristiti istorijske činjenice na kojima su se oni temeljili. S druge strane, postavlja se pitanje kako izvršiti odabir. I sam autor je pao u zamku „verodostojnosti“, pa je često navodio podatke preuzete od Sergija Dimitrijevića, koji je najočigledniji primer „socijalističke historiografije“ u Leskovcu i, uz to, osobe koja nije bila istoričar po obrazovanju. Doprinos ove ličnosti proučavanju srpske srednjovekovne numizmatike je neprocenjiv, ali svi njegovi radovi iz istorije su maksimalno ideološki obojeni, a novija saznanja su pokazala da u njima ima i materijalnih grešaka. Zato autor treba da bude oprezan u davanju sudova, pogotovo na početku karijere, sa nedovoljno iskustva, pa i znanja.

U pogledu korišćene literature veliki plus autoru predstavlja spisak radova strane provenijencije, od kojih neki zalaze i u teoretsku zonu, što je nedostatak srpske historiografije. Ipak, opredeljenje za naslove koji se prvenstveno odnose na društvenu istoriju skraćuje spisak potrebnih, jer su u radovima koji imaju čisto političke teme često isticali svakodnevni problemi i načini na koje ih je određena politička grupa rešavala.

Knjiga je napisana stilom koji odstupa od strogo historiografskog i u pojedinim delovima postaje publicistički. Opis radnji i ulica prati navođenje njihovih imena, tako da se dobija utisak da je u pitanju šetnja jednim gradom, što stil pisanja čini opravdanim i dopadljivim.

Ivan M. Bečić

Grigorije Babović, LETOPIS ŠAPCA 1933–1944, Institut za noviju istoriju Srbije, Biblioteka šabačka, Beograd–Šabac 2010, str. 232

Lokalna istorija, odnosno istorija gradova, njihovih institucija, kao i pisanje o svakodnevnom životu stanovnika ima veliki značaj u oblikovanju celovite slike o određenom vremenskom periodu. Tako je objavljivanje *Letopisa Šapca*, prošle godine, u izdanju Instituta za noviju istoriju Srbije i Biblioteke šabačke, nesumnjivo doprinelo boljem upoznavanju istorije ovog grada. Letopis je napisao Grigorije Babović, šabački prota, a priredila je Sanja Petrović Todosijević. Deo koji je objavljen obuhvata period od marta 1933. do oktobra 1944. godine.